

УДК 371.134:91

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-2.22>

Л. М. Донченко

кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму, соціально-економічної географії і краєзнавства
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

О. В. Непша

старший викладач кафедри фізичної географії і геології
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Т. В. Зав'ялова

старший викладач кафедри фізичної географії і геології
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

В. М. Іванова

старший викладач кафедри фізичної географії і геології
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ У ПРОЦЕСІ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розглянуто питання формування професійно важливих компетенцій у майбутніх вчителів географії у процесі проходження навчальних (польових) практик під час навчання у педагогічному закладі вищої освіти. Визначено, що навчальні (польові) практики займають ключове місце у підготовці майбутніх вчителів географії. Мета навчальних практик полягає у формуванні у майбутніх фахівців професійних компетенцій у ході проведення польових досліджень із подальшою обробкою результатів. У зв'язку з цим було розглянуто, які компетенції можуть бути сформовані у майбутнього педагога-географа в ході проходження ним навчальних практик. При здійсненні університетської підготовки майбутніх вчителів географії повинна враховуватися необхідність комплексного формування компетенцій як географічного спрямування, так і педагогічного. Навчальний процес націлений на становлення і розвиток здатності майбутнього педагога-географа формувати в учнів такі групи ключових компетенцій, як ціннісно-сміслові, загальнокультурні, навчально-пізнавальні, інформаційні, комунікативні, соціально-трудова та компетенції особистісного самовдосконалення. У підготовці висококваліфікованого педагога-географа особливо важливо домогтися оптимального поєднання теоретичної та практичної складових частин форм навчальної та наукової діяльності, а також самостійної роботи, використовувати завдання прикладного та творчого характеру. Теоретичні положення повинні підкріплюватися можливостями їх використання на практиці. Отримані в ході проходження навчальних практик компетенції можуть бути класифіковані за трьома основними категоріями: універсальні, загально-професійні та профільно-спеціалізовані. До універсальних компетенцій належать загальнонаукові, системні, інструментальні, соціально-особистісні та загальнокультурні. Виявлено, що під час проходження навчальних практик студент-географ може оволодіти комплексом компетенцій. Отриманий компетентнісний комплекс забезпечить можливість майбутнього вчителя географії виконувати професійні завдання в таких видах професійної діяльності, як науково-дослідна, проектно-виробнича, організаційно-управлінська, просвітницька та педагогічна.

Ключові слова: майбутні вчителі географії, педагог-географ, навчальна практика, універсальні компетенції, загально-професійні компетенції, профільно-спеціалізовані компетенції.

Постановка проблеми. Необхідність підвищення якості педагогічних кадрів на основі компетентнісного підходу є пріоритетним напрямом модернізації вищої освіти, що визначено Національною стратегією розвитку освіти України на 2012–2021 рр., Законом України «Про вищу

освіту» (2014), «Про освіту» (2017) та іншими нормативними документами. Метою вищої географічної освіти є професійне формування соціально-мобільного та відповідального випускника, здатного успішно працювати у сфері географічних знань і практик, готового до продовження освіти

і включення в інноваційну діяльність на основі оволодіння універсальними та професійними компетенціями. Компетентність розуміють як інтегральну якість особистості, що визначає здатність вирішувати завдання на основі знань, досвіду, мотивації та ціннісних орієнтацій. Компетентнісний підхід дозволяє розробляти критерії оцінки якості освіти загалом, а також оцінювати успішність освоєння студентом різних освітніх завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У наукових працях Л.М. Булави, О.В. Барановської, М.О. Барановського, В.П. Воронки, Г.І. Гордашевської, Л.М. Даценко, Л.М. Донченко, О.В. Тімець відзначається, що навчальні та виробничі практики студентів-географів у закладах вищої освіти є невід'ємною ланкою підготовки майбутніх вчителів географії. Формування професійно важливих компетенцій під час практичної підготовки студентів географічних спеціальностей розглянуті в окремих роботах М.В. Адобовської, В.І. Тригуб [1], К.Б. Борисенко [2], В.П. Воронки [3], Г.І. Гордашевської [4], О. Данильченко [6], Л.М. Донченко [7], І.Г. Дудки, В.М. Носаченка [8], Л.А. Прохорової [9], О.В. Тімець [11]. Вчені вказують на те, що основними концептуальними методами формування професійної компетентності майбутніх учителів географії вважаються особистісно-орієнтований, аксіологічний, системний, діяльнісний, компетентнісний; важливу роль у підготовці майбутніх учителів географії як фахівців із високим рівнем професійної компетентності відіграє їхня практична підготовка.

Метою статті є визначення й аналіз професійно важливих компетенцій, які набувають студенти географічних спеціальностей закладів вищої освіти під час проходження навчальних практик.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняний досвід підготовки географів затвердив навчальну (польову) практику як невід'ємну ланку навчального процесу в системі вищої географічної педагогічної освіти. Навчальні (польові) практики сприяють більш глибокому засвоєнню і розширенню теоретичних знань студентів із фізико-географічних і гуманітарно-географічних наук, усвідомленню і сприйняттю ними специфіки територіальних комплексів різного рангу, динаміка розвитку яких визначається особливостями поєднання конкретних природних компонентів і напрямом антропогенного впливу [3, с. 39].

Вміння аналізувати просторові закономірності, встановлювати взаємозв'язки між територіальними, природними, соціальними, виробничо-соціальними системами є суттю сучасного географічного мислення. Отже, найважливішим завданням географічної освіти є формування компетенцій студентів, що дозволяють на локальному (регіональному) рівні всебічно досліджувати зазна-

чені системи та розкривати різноманітні взаємозв'язки для передбачення тенденцій їх розвитку. Виконання такого завдання без польового (практичного) вивчення неможливе [5, с. 28].

На думку Г.І. Гордашевської, навчальні практики є складовою частиною основної навчальної програми вищої географічної педагогічної освіти та забезпечує поєднання теоретичної підготовки студентів-географів із їх практичною діяльністю протягом всього періоду навчання в університеті. Навчальні практики дозволяють студенту-географу повніше осмислити закономірності та принципи географічної науки, оволодіти практичними вміннями та навичками постановки та проведення польових досліджень, правилами роботи у природному середовищі, повинні органічно поєднуватися з об'єктивно існуючими етапами становлення майбутнього вчителя географії. Вона виділяє окремі функції навчально-польової практики як засобу формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії: навчальну, розвиваючу, виховну, діагностичну, адаптаційну [4, с. 220].

К.Б. Борисенко вказує на те, що при підготовці майбутніх учителів географії у стінах педагогічного університету обов'язковою умовою є врахування необхідності комплексного формування компетенцій як географічної, так і педагогічної спрямованості. За умови ефективної організації навчальних практик і відповідального ставлення до них студентів така форма роботи забезпечить майбутніх педагогів необхідними знаннями та вміннями, які можуть бути використані в роботі з учнями [2, с. 247].

Отримані в ході навчальних практик компетенції можуть бути класифіковані за трьома основними категоріями на універсальні, загально-професійні та профільно-спеціалізовані.

До універсальних компетенцій відносять загальнонаукові, системні, інструментальні, соціально-особистісні та загальнокультурні [5, с. 46] (табл. 1).

Слушною є думка К.Б. Борисенко, про те, що в ході проходження навчальних практик студент-географ може оволодіти комплексом компетенцій. Отриманий компетентнісний комплекс повинен забезпечити можливість майбутнього вчителя географії виконувати професійні завдання в таких видах діяльності, як науково-дослідна, проектно-виробнича, організаційно-управлінська, просвітницька та педагогічна [2, с. 249].

У сфері науково-дослідницької діяльності навчальні практики покликані готувати майбутніх професіоналів:

- до підготовки польового обладнання та спорядження;
- до роботи на експериментальних установках, моделях, роботі на лабораторному обладнанні та приладах;

**Універсальні компетенції, що формуються
під час проходження навчальних практик студентів-географів**

Вид компетенцій	Перелік набутих компетенцій
Загальні компетенції	<p>Знання основних філософських категорій і концепцій, напрямів і теорії у філософії науки (у сфері взаємодії суспільства і природи).</p> <p>Базові уявлення про основи психології та педагогіки, що сприяють розвитку загальної культури і соціалізації особистості, схильності до етичних цінностей.</p> <p>Здатність використовувати в пізнавальній географічній діяльності базові знання у сфері математики для володіння математичним апаратом географічних наук, для обробки інформації та аналізу географічних даних, знання теоретичних основ і володіння методами математичної статистики.</p> <p>Знання основних тенденцій і концепцій сучасного природознавства, принципів самоорганізації в живій і неживій природі, принципів еволюції, відтворення і розвитку природних систем.</p> <p>Готовність використовувати в пізнавальній географічній діяльності базові знання у сфері гуманітарних і економічних наук, знання основ мікро- і макроекономіки, основ економічної поведінки.</p> <p>Здатність використовувати у професійній діяльності базові знання в галузі інформатики та сучасних інформаційних технологій.</p> <p>Знання структури системи географічної науки, розуміння ролі географії в сучасному суспільстві.</p>
Системні та інструментальні компетенції	<p>Методологічні та когнітивні здібності, готовність розуміти і використовувати ідеї та міркування.</p> <p>Уміння знаходити й аналізувати інформацію з різних джерел, використання сучасних інформаційних технологій для збору, обробки й інтерпретації даних, необхідних для виконання навчального та науково-практичного завдання.</p> <p>Технологічна компетенція, здатність набувати нових знань, використовуючи сучасні освітні та інформаційні технології, готовність використовувати навички роботи з інформацією з різних джерел для вирішення навчальних і наукових завдань.</p> <p>Комп'ютерна компетенція, можливість використовувати в соціальній сфері, у пізнавальній і професійній діяльності навички роботи з комп'ютером, застосовувати навички використання програмних засобів і роботи в комп'ютерних мережах, уміння створювати бази даних і використовувати ресурси Інтернету, володіння геоінформаційними технологіями.</p> <p>Готовність організувати час, здатність працювати самостійно, вибудовувати стратегії навчання, приймати рішення і вирішувати проблеми.</p> <p>Комунікативні компетенції, готовність до письмової та усної комунікації, в деяких випадках знання іноземної мови, достатнє для використання у професійній діяльності, комунікації в міжособистісному спілкуванні.</p>
Соціально-особистісні та загальнокультурні компетенції	<p>Розуміння і дотримання базових цінностей культури, готовність управляти навколишнім середовищем.</p> <p>Громадянськість і правова культура, знання та розуміння своїх прав і обов'язків як громадянина України.</p> <p>Гуманістична орієнтованість, навички культури соціальних відносин, толерантність.</p> <p>Загальна освіченість, готовність до саморозвитку.</p> <p>Здатність вчитися (здобувати нові знання, досвід діяльності); бажання удосконалюватися у професійній сфері, прагнення до успіху.</p> <p>Наполегливість у досягненні мети, витривалість, управління стресом і часом.</p> <p>Розуміння соціальної значущості своєї майбутньої професії.</p> <p>Уміння критично переосмислювати свій соціальний досвід, можливість соціальної адаптації.</p> <p>Комунікаційні навички, здатність використовувати етичні норми, дотримання принципу соціальної відповідальності, комунікабельність.</p> <p>Уміння працювати самостійно і в колективі, керувати людьми і підкорятися.</p> <p>Знання і розуміння норм здорового способу життя, включаючи питання профілактики залежностей, володіння соціально-значимими уявленнями про здоровий спосіб життя, розуміння необхідності здорового способу життя та фізичної культури, вміння використовувати засоби фізичної культури для оптимізації працездатності.</p>

- до складання розділів науково-технічних звітів, пояснювальних записок;
- до складання оглядів, анотацій, рефератів і бібліографії за тематикою проведених досліджень;
- до участі в роботі семінарів, науково-технічних конференцій, у підготовці публікацій;
- до участі у проведенні комплексних географічних досліджень галузевих, регіональних, національних і глобальних проблем;
- до виявлення природно-ресурсного потенціалу території та оцінки можливостей його господарського освоєння;

- до оцінки антропогенних впливів на природне середовище, до аналізу й узагальнення результатів науково-дослідних робіт із використанням сучасних досягнень науки і техніки, передового вітчизняного та зарубіжного досвіду;
- до виявлення і діагностики проблем охорони природи та систем взаємодії суспільства і природи, до організації та проведення географічного й екологічного моніторингу;
- до вирішення географічних завдань, пов'язаних зі стійким розвитком природно-територіальних систем;

– до аналізу приватних і загальних проблем ефективності використання природних ресурсів, а також раціонального природокористування [3, с. 40].

Навчальна практика повинна сприяти становленню компетенцій, необхідних педагогам-географам у проектно-виробничій діяльності. До основних віднесемо:

– участь у проведенні польових фізико-географічних досліджень із використанням сучасних технічних засобів;

– оформлення первинної документації польових даних, первинну обробку польової географічної інформації;

– збір, обробку, узагальнення фондових фізико-географічних і еколого-географічних даних із використанням сучасних методів аналізу і техніки;

– складання карт, схем, таблиць, графіків, виконання інших графічних робіт, що відображають результати досліджень;

– участь у роботах із територіального проектування і ландшафтного планування;

– розробка практичних рекомендацій щодо збереження природного середовища, еколого-економічна оптимізація господарської діяльності в містах і регіонах, розробка заходів щодо зниження екологічних ризиків, проектування типових природоохоронних заходів [8, с. 130].

Навчальні практики забезпечують підготовку майбутнього педагога-географа до організаційно-управлінської діяльності, зокрема:

– роботи з польовим спорядженням і обладнанням;

– участі в організації польових робіт;

– контролю за дотриманням техніки безпеки;

– організації географічних науково-дослідних польових і лабораторних робіт.

Складно переоцінити значення навчальних практик для формування професійних компетенцій

Таблиця 2

Загальнопрофесійні компетенції, що формуються в ході навчальних географічних практик студентів-географів

Види діяльності	Перелік набутих компетенцій
Науково-дослідницька діяльність	Здатність системно самостійно мислити, вміння переробляти великі обсяги й аналізувати інформацію, висока мотивація до роботи. Володіння понятійним апаратом, пізнавальними підходами і методами вивчення географічних об'єктів і процесів (обробки, аналізу і синтезу географічної інформації), готовність застосовувати вибрані пізнавальні підходи і методи до вивчення предметної сфери. Знання основних теорій і напрямів української та зарубіжної географічної науки. Знання про картографію і картографічні методи в географічних дослідженнях. Здатність демонструвати базові загально-професійні теоретичні знання про географічну оболонку, про теоретичні основи метеорології та кліматології, географії ґрунтів з основами ґрунтознавства, гідрології, біогеографії при ландшафтних дослідженнях. Професійно профільовані знання, уміння і навички у сфері фундаментальних розділів геології та геоморфології. Базові загально-професійні теоретичні знання основ соціальної географії, необхідних для виявлення шляхів раціонального природокористування в регіоні. Професійно профільовані знання і практичні навички в галузі вітчизняної історії, в т. ч. історії господарського освоєння регіону практики та історії наукового ландшафтного дослідження території, на якій організована практика. Базові знання основ економіки та соціології та вміння їх використовувати в географічному аналізі. Знання основних підходів і методів географічного районування.
Проектно-виробнича діяльність	Здатність застосовувати на практиці базові загально-професійні знання теорії та методів польових географічних і геоекологічних досліджень. Готовність експлуатувати сучасну апаратуру й обладнання для виконання науково-дослідних польових і лабораторних фізико-географічних і геоекологічних досліджень. Володіння методами обробки, аналізу і синтезу польової, лабораторної, статистичної, картографічної геоінформації. Здатність розуміти, критично аналізувати отриману географічну інформацію і представляти результати досліджень. Можливість застосовувати на практиці прийоми складання науково-технічних звітів, оглядів, аналітичних карт і пояснювальних записок. Здатність розуміти принципи складання проектів виробничих географічних робіт, володіння методикою географічного прогнозування.
Організаційно-управлінська діяльність	Готовність застосовувати на практиці знання теоретичних основ управління у сфері раціонального природокористування та прогнозування наслідків різних видів діяльності. Здатність використовувати організаційно-управлінські навички у професійній і соціальній діяльності. Володіння теоретичними основами організації, планування і проведення географічних досліджень. Знання принципів складання науково-технічних звітів, оглядів, аналітичних карт і пояснювальних записок.
Просвітницько-педагогічна діяльність	Прагнення до формування екологічної культури населення, підвищення геоекологічної грамотності. Готовність до роботи у сфері географічної та краєзнавчої освіти учнів загальноосвітніх закладів, дитячих і юнацьких об'єднань і організацій.

майбутнього педагога для просвітницької та педагогічної діяльності. Отримані методичні та технологічні компетенції дозволять майбутнім педагогам:

- формувати екологічну культуру учнів, підвищувати їх геоecологічну грамотність [12, с. 13];
- брати участь в інформаційно-аналітичній роботі в засобах масової інформації, громадських організаціях і об'єднаннях;
- успішно проводити навчальну та виховну роботу в загальноосвітніх закладах, дитячих і юнацьких об'єднаннях і організаціях;
- розробляти і впроваджувати педагогічні проекти;
- займатися краєзнавчою роботою, організацією і проведенням освітніх екскурсій і туристських поїздок різного профілю [10, с. 166].

Загально-професійні компетенції, що формуються в ході навчальних географічних практик, можуть бути розглянуті відповідно до видів діяльності (табл. 2).

До профільно-спеціалізованих компетенцій, формування яких можна організувати під час проходження навчальних практик, віднесемо:

- здатність використовувати спеціалізовані знання у сфері географії для освоєння профільних методик і виконання завдань практики;
- готовність використовувати спеціалізовані знання із фізики, хімії, біології, природокористування, геоecології для виконання завдань практики;
- володіння прийомами інформаційно-описової діяльності: систематизації даних, структурування наукового опису, проведення комплексних досліджень (виділення ключових категорій і понять, проблем, систематизація концепцій, технологій і методів рішення проблем, ведення власної бази даних, складання звітів, рефератів, оглядів, методичних рекомендацій);
- здатність розуміти, викладати і критично аналізувати базову інформацію в науковому дослідженні, здатність використовувати теоретичні знання на практиці, вміння критично використовувати методи сучасної науки у практичній діяльності, можливість оцінити якість і достовірність досліджень [4, с. 220].

Висновки і пропозиції. У сучасній практиці вищої педагогічної освіти посилення зв'язку університетської підготовки вчителя із практикою здійснюється шляхом реалізації компетентнісного підходу, суть якого полягає у формуванні у студентів вміння вирішувати професійні завдання. Навчальна (польова) практика посідає одне з важливих місць у професійній підготовці майбутніх вчителів географії. На цьому виді практики формуються спеціальні компетенції як умова реалізації ключових і базових компетенцій, що відображають специфіку географічної професійної діяльності. Під час проходження навчаль-

них практик студент-географ опановує комплекс компетенцій, структура яких визначається типом професійних завдань, передбачених освітньою програмою. Здобута компетентнісна сукупність повинна забезпечити можливість майбутньому вчителю географії можливість виконувати задачі в таких видах діяльності, як науково-дослідна, проектно-виробнича, організаційно-управлінська, просвітницька та педагогічна.

Список використаної літератури:

1. Адобовська М.В., Тригуб В.І. Роль педагогічної практики у формуванні професійної компетентності майбутнього вчителя географії. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія Педагогічні науки*. 2019. № 2. С. 57–71.
2. Борисенко К.Б. Формування спеціальних компетентностей в процесі професійної підготовки майбутніх вчителів географії. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2016. № 52–53. С. 247–252.
3. Воровка В.П., Непша О.В. Польова комплексна фізико-географічна практика як форма професійної підготовки вчителя географії. *Збірник наукових праць міжрегіональної науково-практичної конференції за підсумками виробничої практики студентів, 28 листопада 2005*. Мелітополь : ТДАА, 2005. С. 39–42.
4. Гордашевська Г.І. Навчально-польова практика як засіб формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2013. Вип. 13. С. 220–225.
5. Головань М.С. Компетентнісна модель випускника економічного ВНЗ напряму підготовки «Фінанси і кредит». *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2009. Вип. 22–23. С. 46–53.
6. Данильченко О. та ін. Практична підготовка студентів: стан і проблеми. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2018. Вип. 27. С. 28–34.
7. Донченко Л.М. та ін. Роль і місце виробничої практики в професійному становленні майбутніх учителів географії. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 11. Т. 1. С. 126–130.
8. Дудка І.Г., Носаченко В.М. Особливості практичної підготовки майбутнього вчителя географії до екологічної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки*. Вип. 11. 2019. С. 130–136. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2019-11-17>.
9. Прохорова Л.А., Непша О.В., Зав'ялова Т.В. Розвиток професійних умінь майбутніх учителів географії в процесі проходження виробничої (педагогічної) практики. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 9. Т. 2. С. 113–117.

10. Рожі І.Г. Зміст і структура краєзнавчої компетентності майбутніх учителів географії. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічна науки*. 2017. Вип. 34. С. 166–175.
11. Тімець О.В. Фахова педагогічна практика студентів-географів (компетентнісний підхід): програма і методичні рекомендації : навчальний посібник. Умань : ВПЦ «Візаві», 2010. 60 с.
12. Nepsha O.V., Zav'yalova T.V. Willingness of future teachers for ecological education of student youth in modern conditions. *Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka*. 2020. № 51. P. 13–14.

Donchenko L., Nepsha O., Zavyalova T., Ivanova V. Features of formation of professionally important competences of future geography teachers in the process of practical training

The article deals with the formation of professionally important competences for future teachers of geography in the process of passing (field) practice during training in a pedagogical institution of higher education. It is determined that educational (field) practices play a key role in the preparation of future geography teachers. The purpose of training practices is to form future professional competencies in the field of conducting field research with further processing of results. In this connection, it was considered what competences may be formed by a future geography teacher in the course of his training. In the course of university training of future teachers of geography, the necessity of complex formation of competences of both geographical direction and pedagogical should be taken into account. The educational process is aimed at developing and developing the ability of the future teacher-geographer to form in students such groups of key competences as value-semantic, general-cultural, educational-cognitive, informational, communicative, social-labor and competences of personal self-improvement. In the preparation of a highly qualified geography teacher, it is especially important to achieve the optimal combination of theoretical and practical components of educational and scientific activity, as well as independent work, to use applied and creative tasks. Theoretical provisions should be supported by their practical application. The competences acquired during the course of training can be classified into three main categories: universal, general, professional and specialized. Universal competences include general scientific, systemic, instrumental, socio-personal and general cultural. As a result of the research, it was found that during the course of training, the student-geographer can acquire a complex of competences. The obtained competence complex will provide an opportunity for the future teacher of geography to perform professional tasks in such types of professional activity as research, design, production, organizational-managerial, educational and pedagogical.

Key words: future teachers of geography, teacher-geographer, teaching practice, universal competences, general professional competences, profile-specialized competences.